

הרב רבין שושטרי ואברהם פרידמן בן-שלום

חצר המשתמרת לדעתה

גדרי נתינת גט על עבד לאור בירור מושג זה

מבוא

הפרק השמיני במסכת גיטין, פרק 'הזורק', עוסק בין היתר בדיני הקניית גט לאישה באמצעות 'קניין חצר'. המשנה הראשונה בפרק מאפשרת לאיש לגרש את אשתו על ידי זריקה של גט לתוך חצרה:

הזורק גט לאשתו, והיא בתוך ביתה או בתוך חצרה – הרי זו מגורשת;
זרקו לה בתוך ביתו או בתוך חצרו, אפילו הוא עמה במטה – אינה מגורשת;
לתוך חיקה או לתוך קלתה – הרי זו מגורשת.

משנה זו מאפשרת לתת את הגט לחצרה של האישה. לכאורה מדובר בקניין חצר רגיל – כלומר, הימצאות הגט בחצרה של האישה מקנה לה אותו. המשנה אכן מדגישה שהאישה נמצאת בתוך חצרה, אך הבבלי (גיטין, עז"ב) מביא מחלוקת אמוראים בפירושה של המשנה:

והיא בתוך ביתה. אמר עולא: והוא, שעומדת בצד ביתה ובצד חצרה.
ר' אושעיא אמר: אפילו היא בטבריא וחצרה בציפורי, היא בציפורי וחצרה
בטבריא – מגורש'.

והא היא בתוך ביתה ובתוך חצרה קתני! ה"ק: והיא כמי שבתוך ביתה, והיא כמי שבתוך חצרה, דכיון דחצר משתמרת לדעתה היא – מתגרשת.¹

עולא מסתפק בכך שהאישה עומדת בצד ביתה ואינו מצריך שתעמוד בתוך ביתה. רב אושעיא מקל עוד יותר ומכשיר את נתינת הגט אף אם האישה נמצאת במקום אחר. הגמרא מציעה כאן מושג מחודש בקניין חצר בגט, ומבארת שלפי

1 ראו: ד' הלבני, מקורות ומסורות, ביאורים בתלמוד לסדר נשים, תל אביב תשכ"ט, עמ' תקצט-תר.

רב אושעיא צריך שהחצר תהיה 'חצר המשתמרת לדעתה'. לפי פירוש זה של הגמרא, משמע שהיא סוברת שלדעת עולא, אף אם החצר משתמרת – צריכה האישה לעמוד בצד ביתה.

במאמר שלפנינו נבאר את תולדותיו של המושג 'חצר המשתמרת לדעתה', ונעמוד על המשמעות של התפתחות מושג זה. באמצעות הבנה של מושג זה נציע תירוץ לסתירות בין סוגיות הבבלי העוסקות בדין עבד כחצר, וכן לסתירות בפסיקת הרמב"ם את אותן הסוגיות.

גדרי נתינת הגט לחצר האישה

ראשית, נבחן את גדרי קניין חצר ואת יחסם לדין נתינת הגט בחצר. המשנה בבבא מציעא (א, ד) אומרת:

ראה אותן רצין אחר מציאה, אחר צבי שבור, אחר גוזלות שלא פרחו, ואמר: זכתה לי שדי – זכתה לו.

על משנה זאת מביא הבבלי (בבא מציעא, יא ע"א) דיון בגדרי קניין חצר:

אמר רב יהודה אמר שמואל: והוא שעומד בצד שדהו. ותקני ליה שדהו, דאמר רבי יוסי ברבי חנינא: חצרו של אדם קונה לו שלא מדעתו! – הני מילי בחצר המשתמרת, אבל חצר שאינה משתמרת, אי עומד בצד שדהו – אין, אי לא – לא. [...] וכן אמר עולא: והוא שעומד בצד שדהו. וכן אמר רבה בר בר חנה: והוא שעומד בצד שדהו.

האמוראים מגבילים את 'קניין חצר' למצב בו האדם עומד בצד שדהו. הגמרא מצמצמת הגבלה זו למקרה בו החצר אינה משתמרת, אך כאשר החצר משתמרת אין צורך שיעמוד בצד שדהו.

בהמשך (שם יא ע"א–יב ע"א), הגמרא דנה בדברי עולא:

איתיביה רבי אבא לעולא: מעשה ברבן גמליאל וזקנים שהיו באים בספינה, אמר רבן גמליאל: עישור שאני עתיד למוד נתון ליהושע, ומקומו מושכר לו. ועישור אחר שאני עתיד למוד נתון לעקיבא בן יוסף, כדי שיזכה בו לעניים, ומקומו מושכר לו. וכי רבי יהושע ורבי עקיבא בצד שדהו של רבן גמליאל היו עומדין? [...]

רב פפא אמר: דעת אחרת מקנה אותן שאני [...]

אמר ליה רב שימי לרב פפא: הרי גט, דדעת אחרת מקנה אותה, ואמר עולא: והוא שעומדת בצד ביתה או בצד חצרה! – שאני גט, דאיתיה בעל כרחה. – מתקיף לה רב ששת בריה דרב אידי, ולא קל וחומר הוא: ומה גט דאיתיה בעל כרחה – אי עומדת בצד ביתה ובצד חצרה – אין, אי לא – לא. מתנה דמדעתיה – לא כל שכן! – אלא אמר רב אשי: חצר איתרבאי משום יד, ולא גרעה משליחות. גבי גט דחוב הוא לה – אין חבין לאדם אלא בפניו. גבי מתנה, דזכות הוא לו – זכין לאדם שלא בפניו.

מהסוגיה עולה שבמצבים מסוימים, גם חצר שאינה משתמרת יכולה לקנות, אף אם הקונה אינו עומד בצידה. רב פפא סובר כך כאשר "דעת אחרת מקנה", דהיינו שאדם אחר מקנה, ורב אשי סובר כך כאשר הקניין הוא זכות לקונה והחצר קונה משום שליחות.

רב שימי מקשה על רב פפא מגט, שבו דעת אחרת מקנה, ועולא מצריך שתעמוד בצד השדה. רב פפא משיב שבגט צריך שתעמוד בצד השדה, כיון שהוא בעל כורחה של האישה. רב ששת מקשה עליו שאדרבה משום כך אין צורך בנוכחות האישה.

השוואת גדרי קנין חצר לגדרי נתינת הגט בחצר מעוררת קושי בדעת עולא. מסוגיית גיטין עולה שעולא סובר שהאישה צריכה לעמוד בצד חצרה אף בחצר המשתמרת, ואילו מסוגיית בבא מציעא עולה שכאשר החצר משתמרת, אין צורך לעמוד בצד שדהו.² תוספות (יא ע"א, ד"ה "ה"מ חצר המשתמרת") נדרשו לבעיה זאת:

2 חשוב לציין שלא עולא הוא זה שמצריך את הנתינה בנוכחות האישה. כנראה שעולא עצמו – כשאמר "והוא שעומדת בצד חצרה" – התכוון שעל ידי כך האישה תוכל לקנות את גיטה. נראה מהסוגיה בבבא מציעא שהאמוראים אינם מודעים ליישוב של דברי ר' יוסי בר' חנינא עם דבריו של שמואל (ר' יוסי בר' חנינא, שאמר "חצירו של אדם קונה לו שלא מדעתו" – דיבר על חצר משתמרת; ואילו שמואל, שאמר "והוא שעומד בצד שדהו" – דיבר על חצר שאינה משתמרת). הנחה זו באה לידי ביטוי בקושיית התוספות על אתר, שמקשים שאפשר היה לתרץ את קושייתו של רבי אבא לעולא (מהמעשה שרבן גמליאל הקנה לר' יהושע לר' עקיבא בלא נוכחותם) בכך שמדובר בחצר משתמרת – שקונה בלא נוכחות הקונה. העובדה שהאמוראים אינם משתמשים בתירוץ זה, מעידה על כך שכנראה הם אינם מודעים לאפשרות כזו. מכל מקום, כבר תירוצו של רב פפא מורה על תנאי ייחודי שדרוש בגירושין, וראו להלן.

וא"ת פרק הזורק (גיטין, עז ע"ב, ושם ד"ה "והוא") דתנן זרק לתוך ביתה או לתוך חצרה מגורשת משמע דמשתמרת, ואפילו הכי קאמר עולא: והוא שעומדת בצד ביתה. וי"ל דדוקא גבי גט, דאיתיה בעל כרחה – בעינן עומדת בצד ביתה, כדאמר בשמעתין.

לפי תוספות, הגמרא תצטרך לבאר שרק בגט עולא מצריך שהאישה תעמוד בצד חצרה, מכיון שניתן בעל כורחה של האישה. תוספות משתמשים בתירוץ של רב פפא, ובסוגיית גיטין תירוץ זה מוכרח. ברם, כבר הקשה רב ששת על תירוץ זה, שאדרבה, חלות הגט בעל כורחה של האישה מקל על חלות הקניין ומפחית את הצורך בנוכחות האישה בשעת הקניין.

נראה לומר שרב פפא סובר שנוכחות האישה בגט אינה נצרכת כדי שהקניין יחול, אלא כדי שהאיש ישקול את מעשיו בקפידה. דווקא משום שהגט ניתן בעל כורחה של האישה, ואין צורך בהסכמת שני הצדדים לביצוע הגירושין – יש צורך ביצירת איזון מסוים למצב זה. לכן הצריכו שהאישה תנכח בעת הגירושין אף בחצר משתמרת, כדי שהאיש יעמוד מול אשתו וישקול שנית את מעשיו. רק כך ניתן ליצור מנגנון שימנע ממנו לגרש בקלות, ללא צורך בהתמודדות עם מפגש מול אשתו.

לעומת זאת, תגובתו של רב ששת מגיעה מתוך עולם הקניינים, ושם העובדה שהגט ניתן בעל כורחה, דווקא מקילה על החלות הקניינית של הגט. בסוגיית גיטין, רב אושעיא חולק על עולא וסבור שאין צורך שהאישה תעמוד בצד השדה. הגמרא מבארת שלרב אושעיא מספיק שהחצר 'משתמרת לדעתה'. מושג זה ייחודי בסוגייתנו, ופירושו שהשימור של החצר צריך להיות מכוח האישה (רש"י מפרש: "כלומר על פיה ועל ציוויה"). נראה שגם תנאי זה אינו מתנאי הקניין אלא תנאי מיוחד בגירושין. אמנם רב אושעיא אינו מצריך שהאישה תנכח ממש בזמן נתינת הגט, אך הוא מצריך שיהיה קשר של האישה לחצר, ודי בקשר זה כדי שהאיש ירגיש את נוכחות האישה בזמן הגירושין, וישקול את מעשיו.

יש להדגיש שהחיוב בנוכחות האישה בשעת הגירושין הוא בשביל הגבר, כלומר, כדי שהגבר ישקול היטב האם לגרש את אשתו, יש עליו חובה לראותה בזמן הגירושין. ראייה לכך היא מדברי רבא (גיטין, נה ע"א):

אמר רבא: מעדותו של רבי יוחנן בן גודגדא, אמר לעדים ראו גט זה שאני נוטן לה, וחזר ואמר לה כנסי שטר חוב זה – הרי זו מגורשת, מי לא אמר ר'

יוחנן בן גודגדא לא בעינן דעתה? ה"נ לא בעינן דעתה.

רבא מחדש שכשהאיש נותן גט לאשתו, אפילו אם היא אינה יודעת שמה שהיא מקבלת זה גט – במידה והעדים יודעים, היא מגורשת. מכאן עולה שלפי רבא, אין חיוב אפילו שהאישה תהיה מודעת לתהליך. כל החיוב הוא שהגבר יראה אותה ויתמקד בה במהלך נתינת הגט.

עבד כחצר

המושג הייחודי 'חצר המשתמרת לדעתה' חוזר בסוגיה נוספת, שעוסקת בדיני נתינת הגט לעבד. העבד אינו יכול לשמש שליח, אך יכול לקבל את הגט מדין חצר. בסעיף זה נבחן את הסוגיות העוסקות בדין העבד כחצר בקניינים ובגט.

הגמרא במסכת גיטין (עח ע"א) אומרת:

אמר רבא: כתב לה גט ונתנו ביד עבדה ישן ומשמרתו – הרי זה גט, נייעור – אינו גט, דהויא ליה חצר המשתמרת שלא לדעתה. ישן ומשמרתו – הרי זה גט.

רבא מבאר שכאשר האיש נותן גט לאשתו על ידי מסירתו לעבדה, העבד חייב להיות ישן כדי שהגירושין יחולו. הגמרא מנמקת את דברי רבא ("דהויא ליה חצר המשתמרת שלא לדעתה"), שכאשר העבד ער אזי הוא חצר המשתמרת שלא לדעת האישה. רש"י מפרש:

הרי זה גט – דהוי חצרה המשתמרת לדעתה, הואיל והוא ישן אינו משתמר אלא על ידה.

נייעור אינו גט – שהעבד משמר את עצמו ואת מה שבידו, והויא לה חצרה המשתמרת שלא לדעתה.

הגמרא מחדשת שלא די בחצר המשתמרת כדי שהגירושין יחולו, וצריך שתהיה משתמרת לדעתה. קריטריון זה של חצר המשתמרת לדעתה מצאנו כבר בביאור הגמרא את דעת רב אושעיא, אך הוא ייחודי ונמצא רק בשתי סוגיות אלה. הגמרא מקשה על דין זה של רבא:

אמאי? חצר מהלכת היא, וחצר מהלכת לא קנה! וכי תימא ישן שאני, והא אמר רבא: כל שאילו מהלך לא קנה, עומד ויושב לא קנה! והלכתא: בכפות.

הגמרא אומרת שהעבד – אף אם הוא ישן – הוא חצר מהלכת, וידוע שחצר מהלכת אינה קונה. לכן הגמרא מסייגת את דינו של רבא, ומצריכה תנאי נוסף –

שהעבד יהיה כפות בעת הנתינה. לסיכום דברינו עד כה, רבא מצריך שהעבד יהיה ישר, והגמרא מוסיפה שצריך שיהיה כפות. הדין שחצר מהלכת אינה קונה, נמצא בשתי סוגיות בבבלי בשם רבא. הגמרא בבא מציעא (ט ע"ב) אומרת:

בעי רבי אלעזר: האומר לחבירו משוך בהמה זו לקנות כלים שעליה מהו? – לקנות? מי אמר ליה קני? – אלא: משוך בהמה זו וקני כלים שעליה, מהו? מי מהניא משיכה דבהמה לאקנויי כלים, או לא? – אמר רבא: אי אמר ליה קני בהמה וקני כלים מי קני כלים? חצר מהלכת היא, וחצר מהלכת לא קנה. וכי תימא כשעמדה, והא כל שאילו מהלך לא קנה – עומד ויושב לא קנה. והלכתא – בכפותה.

בסוגיה זאת, רבא מקשה שחצר מהלכת אינה קונה, אפילו כאשר היא עומדת. בבבא קמא (יב ע"א) הגמרא מביאה באופן סתמי את הדין שחצר מהלכת אינה קונה, ורבא מוסיף שאף אם עומדת אינה קונה:

...איכא דאמרי, אמר רב איקא בריה דרב אידי: דל"ע – עבדי כמטלטלין דמי, והדתניא לא קנה – שפיר, הא דתניא קנה – בעודן עליו. וכי עודן עליו מאי הוי? חצר מהלכת היא, וחצר מהלכת לא קנה! וכי תימא בעומד, והא אמר רבא: כל שאילו מהלך לא קנה, עומד ויושב לא קנה! והלכתא: בכפות.

מכל מקום, רבא בסוגיית גיטין (עח ע"א) אינו מציין את הצורך בעבד כפות, ובאופן פשוט מכשיר את נתינת הגט בכל מקרה. הבדל נוסף בין דיני עבד לקניין ודיני עבד לגט הוא הצורך בישן. בסוגיית גיטין רבא מצריך שהעבד יהיה ישר, אך מאידך, הגמרא בסוגיית בבא קמא אינה מצריכה זאת. הדין של נתינת גט לעבד נמצא בסוגיה נוספת בבבלי בגיטין (כא ע"א):

אמר רבא: כתב לה גט ונתנו ביד עבדו, וכתב לה שטר מתנה עליו – קנאתהו ומתגרשת בו. ואמאי? חצר מהלכת היא, וחצר מהלכת לא קנה! וכי תימא בעומד, והאמר רבא: כל שאילו מהלך לא קנה, עומד ויושב לא קנה! והלכתא: בכפות.

רבא בסוגיה זאת מכשיר נתינת גט לעבד, ואינו מציין שכל זאת בתנאי שהעבד ישר, כפי שהצריך בסוגיה בדף עח ע"א. גם בסוגיה זאת רבא אינו מציין שיש צורך שהעבד יהיה כפות, והגמרא מוסיפה זאת. לסיכום, הצורך בעבד ישר אינו מופיע כלל לגבי קניין חצר, אלא רק לגבי נתינת גט – וגם שם הוא מוזכר רק בסוגיה בדף עח ע"א, ולא בסוגיה בדף כא

ע"א. בסוגיית בבא קמא רבא מביא את הדין ש'חצר מהלכת' אינה קונה, אף אם היא עומדת במקומה – בהקשר של קניין חצר אך לא בהקשר של נתינת הגט לחצר. בסוגיית גיטין הגמרא מוסיפה שגם בגט 'חצר מהלכת ועומדת' אינה קונה.

שיטות הראשונים בגדרי קניין חצר על ידי עבד

כפי שראינו בסעיף הקודם, מסוגיית בבא קמא שעוסקת בקניין על ידי עבד נעדר התנאי של ישן, וכן מסוגיית גיטין כא ע"א שעוסקת בגיטין נעדר תנאי זה. נסקור את שיטות הראשונים העיקריות בנושא, ואת הקשיים בהם:

שיטה א

תוספות על בבא קמא יב ע"א, ד"ה "והלכתא בכפות", מצריכים את התנאי שהחצר תהיה משתמרת לדעתו גם בשאר קניינים, ולכן מוסיפים בסוגיית בבא קמא שהעבד ישן, כפי שהצריך רבא בסוגיית גיטין:

וצ"ל נמי דמיירי בישן דכפות מהני דלא הוי חצר מהלכת, וישן מהני דהוי משתמרת לדעתו כדאמרינן בגיטין פרק הזורק (עח ע"א) גבי כתב גט לאשתו ונתנו ביד עבדו ישן ומשמרתו ה"ז גט ניעור אין גט משום דהוי חצר המשתמרת שלא מדעתה ופריך ישן אמאי הוי גט חצר מהלכת הוא וכ"ת ישן שאני והאמר רבא כל שאילו מהלך לא קנה עומד ויושב לא קנה.

תוספות מוסיפים את התנאי שהעבד ישן גם בסוגיית גיטין כא ע"א, ד"ה "והלכתא":

כפות וישן בעינן כדמשמע לקמן בהזורק (עח ע"א) דאמר כתב לה גט ונתנו ביד עבדה ישן ומשמרתו הרי זה גט ניעור אינו גט דהויא חצר המשתמרת שלא לדעתה.

הקושי בשיטת התוספות הוא שהתנאי הדורש שהעבד יהיה ישן אינו נמצא בסוגיות אלה. בנוסף לכך, המושג 'חצר המשתמרת לדעתה' ייחודי בגיטין ואינו נמצא בהקשר של קניין חצר, ואין צורך להרחיבו ולהצריך עבד ישן בשאר קניינים.³

3 המאירי מביא אפשרות לחלוק: "ויש מצריכין בכפות וישן וראיה להם מפרק הזורק בענין נתנו ביד עבדה ישן ושמה בגט החמיר" (בית הבחירה למאירי, בבא קמא, יב ע"א).

שיטה ב

הרמב"ן (גיטין עח ע"א) מביא פירוש אחר:

ויש מפרשים דה"ק והלכתא דיטן לא קני אלא בכפות קנה, ואימא הכי כפות ומשמרתו הרי זה גט אינו כפות אין זה גט הלכך כפות בין ניעור בין ישן הוי גט אינו כפות בין ניעור בין ישן אינו גט.

לפי מפרשים אלה, כאשר הגמרא (שם) מעמידה את הדין של עבד ישן בכך שיהיה **כפות**, היא פותרת את שתי הבעיות – חצר מהלכת וחצר שאינה משתמרת לדעתה. לכן, בסוגיית גיטין כא ע"א לא ציינו שהעבד ישן, מכיון שאין צורך בכך.

הרמב"ן דוחה פירוש זה משני טעמים: ראשית, כפיתה אינה מסירה את דעתו של הכפות, ולכן גם בעבד כפות, עדיין החצר משתמרת שלא לדעתה:

וניעור אפילו כפות משתמרת לדעתו הוא דאטו אשה כפותה מי לא מגרשה בין בידה בין בחצרה שאינה משתמרת אלא משום שעומדת בצד חצרה.

בנוסף, פשט דברי רבא הוא שכאשר העבד ניעור, אי אפשר לתת את הגט לאישה:

ועוד דהא משום חצרה המשתמרת שלא לדעתה נסיב לה טעמא ולא משמע דסתיר לכולה שמעתא דרבא ומשבש לה לגמרי.

תוספות (גיטין כא ע"א) מביאים פירוש דומה לזה שהרמב"ן הביא ודחה:

וליא למימר דהכי פירושו והילכתא בכפות לא חשיב חצר מהלכת דלא דמי לעומד ויושב וכיון דכפות מועיל ישן לחוד נמי מועיל ולעולם רבא לא איירי בכפות.

לפי ביאור זה, **עבד ישן** פותר את שתי הבעיות – חצר מהלכת וחצר שאינה משתמרת לדעתה. גם פירוש זה אינו הולם את פשט הסוגיה, מפני שהיא מצריכה שהעבד יהיה כפות מלבד ישן. מכל מקום, לפירוש זה צריך שהעבד יהיה ישן, ואי אפשר להסתפק בכפות, ואין בו כדי לבאר את פשט סוגיית כא ע"א.

שיטה ג

ברא"ש מופיע תירוץ נוסף בשם הריצב"א, שבמידה והעבד כפות לגמרי, בכל חלקי גופו, ובנוסף הוא קשור בחבל והאישה אוחזת אותו – אזי אין צורך

שהעבד יישן, כיון שכך הוא 'משתמר לדעתה'. הרא"ש מעמיד את הסוגיה בגיטין כא ע"א במקרה כזה, ומסביר בכך מדוע היא לא מצריכה שהעבד יישן. הרא"ש עצמו מסתייג מתירוץ זה, וסובר שכל עוד העבד ער, החצר אינה משתמרת לדעתה של האישה.

שיטת הרמב"ם והקשיים בה

הרמב"ם מתייחס לנתינת גט על עבד בפרק החמישי מהלכות גירושין, בשתי הלכות. הלכה יז מקבילה לסוגיית עח ע"א, והלכה יח מקבילה לסוגיית כא ע"א. בהלכה יז יש חילוף גרסה משמעותי:

גרסת הדפוסים	גרסת הטור והמאירי
נתן הגט ביד עבדה והוא נעור והיא משמרתו,	נתן הגט ביד עבדה והוא ניעור והיא משמרתו
אם היה כפות הרי זה גט, וכאילו הגיע לחצירה שהיא עומדת בצדה, ואם אינו כפות אינו גט,	אפילו היה כפות אינו גט,
נתנו ביד העבד והוא ישן והיא משמרתו הרי זה פסול ואם היה כפות הרי זו מגורשת.	נתנו ביד עבדה והוא ישן והיא משמרתו הרי זה גט פסול היה כפות ה"ז מגורשת.

לפי גרסת הדפוסים, אם העבד כפות – הגט כשר, ואין צורך שהעבד יהיה ישן; אך אם העבד ישן ואינו כפות, הגט פסול מדרבנן. לפי גרסת הטור והמאירי אם העבד אינו ישן, אינו גט מדאורייתא – אפילו אם הוא כפות. אך אם העבד ישן ואינו כפות, הגט פסול מדרבנן.⁴

גרסת הדפוסים אינה מתאימה למסקנת סוגיית עח ע"א. למסקנת הסוגיה, הגט כשר רק כאשר העבד ישן וכפות, ואילו לגרסה זאת, הרמב"ם מכשיר את הגט בעבד כפות אף שאינו ישן. גרסת הטור והמאירי מתאימה לסוגיה, ולפיה אפילו בכפות אינו כשר עד שיהיה כפות וישן.

את גרסת הדפוסים נצטרך לבאר כשיטה המובאת ברמב"ן, ולפיה עבד כפות

4 עיינו משנה תורה, הלכות גירושין, י, א, לגבי ההבדל בין לשון 'אינו גט' ללשון 'פסול'. ישנן מספר נפקאמינות בין גט פסול ל'אינו גט'. הבלטת שבהן היא שאישה הנישאת ויולדת ילדים עם גט פסול, אין הילדים ממזרים; ואילו במקרה שאינו גט היא אשת איש מזנה לכל דבר, וילדיה מהאיש השני ממזרים.

הרי הוא משתמר לדעתה של האישה. מאידך, גם גרסת הטור והמאירי אינה נוחה. בהלכה יח הרמב"ם מכשיר את נתינת הגט על העבד אם הוא כפות, ואינו מזכיר את התנאי שהוא ישן:

כתב גט ונתנו ביד עבדו וכתב לה שטר מתנה עליו, כיון שזכת בעבד זכת בגט ונתגרשה אם היה כפות, ואם אינו כפות ונעור קנת העבד ואינה מגורשת עד שיגיע הגט לידה.

לשתי הגרסאות יש להקשות מדוע עבד ישן שאינו כפות, פסול רק מדרבנן? והרי הוא חצר מהלכת, ולכאורה צריך להיות פסול מדאורייתא!

כאמור, יש קושי בשתי הגרסאות. אולם כדי לנסות לעמוד על תירוץ ראוי לקושי, תחילה עלינו לברר מהי הגרסה המקורית בדברי הרמב"ם.

סביר יותר שגרסת הטור והמאירי היא הגרסה המקורית⁵ משתי סיבות:

ראשית, נקוט בידנו כלל בהכרעה בין גרסאות סותרות, שלרוב הגרסה הקשה יותר היא המקורית (*lectio difficilior*), כיון שסביר שהגרסה הקלה מוגהת בעקבות הקושי בגרסה הקשה. במקרה שלנו יהיה סביר יותר להניח שגרסת הטור היא הקשה יותר, כיון שבמידה שנקבל אותה, הלכה יז תעמוד בסתירה חזיתית להלכה יח – בהלכה יז חייבים שני תנאים: ישן וכפות, לעומת הלכה יח, שבה מספיק שהעבד כפות. אמנם גם בגרסת הדפוסים ישנו קושי – הלכה יז אינה עולה בקנה אחד עם פשט הסוגיה שלנו, אולם ניתן לתרץ שהרמב"ם נדחק בקריאת סוגייתנו כדי ליישבה עם הסוגיה בדף כא ע"א, כפי שמבאר הרמב"ן. לכן סביר שסתירה חזיתית בין שתי הלכות סמוכות תהווה קושי גדול יותר, מקושי מסוים בקריאת סוגייתנו, שניתן לתרצו.

שנית, גרסת הדפוסים מאוד מסורבלת. בתחילה, הרמב"ם מתאר מצב בו הגירושין חלים ("אם היה כפות הרי זה גט"), אחר כך מתאר מקרה בו הגט אינו גט ("ואם אינו כפות אינו גט"), ממשיך למקרה בו הגט פסול ("והוא ישן והיא משמרתו הרי זה פסול") ושוב חוזר לסיטואציה בה הגט חל ("ואם היה כפות הרי זה מגורשת"). ניסוח זה קשה כיון שברישא של דבריו, הרמב"ם אומר שבמידה

5 ראה 'יד פשוטה' על אתר, שבכתב היד כתוב "והיא משמרתו אפילו כפות אינו גט", והוגה למחוק תיבת "אפילו" ונוסף בגיליון "אם היה כפות הרי זה גט וכאילו הגיע לחצירה שהיא עומדת בצדה ואם אינו". הרב רבינוביץ מעדיף את גרסת הגיליון ומבאר את הגרסה הקצרה כדילוג מחמת הדומות, שתוקן על ידי הוספת תיבת "אפילו". ברם, נראה שהגרסה הקצרה היא המקורית כפי שנבאר להלן.

שהעבד כפות – אפילו אם הוא ער – הגט חל; ואילו בסיפא נאמר שבמידה והעבד ישן ואינו כפות – הגט פסול, ובמקרה בו העבד כפות הגט חל. דין זה לא היה צריך להיאמר, כיון שברישא כבר הוזכר שבמידה שהעבד כפות הגט חל אפילו אם העבד ער, ולכן במקרה בו העבד כפות וישן – ודאי כך יהיה הדין. שאלה זו בדיוק מעלה ה'כסף משנה' בזו הלשון:

אלא שלגירסא זו יש לדקדק למה חזר לכתוב ואם היה כפות ה"ז מגורשת אנתן ביד העבד והוא ישן דהא אפי' בהיה נעור הכשיר ברישא וצ"ע.

לכן, נראה שהדין המופיע בסיפא הוא מקורי, ואילו הדין שמופיע ברישא של גרסת הדפוסים ("נתן הגט ביד עבדה והוא ניעור והיא משמרתו אם היה כפות ה"ז גט") הוא שינוי של דין הרישא בגרסת הטור ("נתן הגט ביד עבדה והוא ניעור והיא משמרתו אפילו היה כפות אינו גט"), כדי ליצור קריאה ללא סתירות בין ההלכות, וכך נוצרה הכפילות המיותרת.

יישוב דברי הרמב"ם

לאחר שהכרענו שגרסת הטור היא המקורית, נצטרך כמובן להסביר אותה, ולתרוץ את הסתירה המהותית בין הלכה יז והלכה יח.

נראה שהמפתח להבנת דברי הרמב"ם הוא המושג 'חצר המשתמרת לדעתה'. כפי שהראנו, מושג זה ייחודי בהלכות גיטין ואינו מופיע בדיני הקניינים. מושג זה התפתח מתוך תירוצו של רב פפא, שגט שניתן בעל כורחה של האישה, יש בו דין מיוחד שהאישה צריכה להיות נוכחת (לפי עולא) או לפחות שהחצר תהיה משתמרת לדעתה (לפי רב אושעיא). דין זה אינו מדיני שימור החצר ולכן אין בו צורך בשאר קניינים, אלא הוא מדיני הגירושין ומצריך שהאישה תהיה נוכחת מול הבעל בגופה ממש או לפחות בקשר הדוק למקום שבו הגט ניתן.

לפי זה, נראה להבחין בין דברי רבא בסוגיית עח ע"א, לדברי רבא בסוגיית כא ע"א. בסוגיית עח ע"א, הגט ניתן על העבד ואין קשר בין האיש והאישה. מכיון שהעבד הוא בר דעת, האיש עומד מולו ולא מול האישה, למרות שהיא עומדת בצדו של העבד. משום כך, רבא פוסל את הגט, אלא אם כן העבד ישן, ואז העבד הוא כחצר ונוכחות האישה בצדו של העבד היא משמעותית. במצב זה, האיש עומד מול האישה ולכן הגט כשר.

בסוגיית כא ע"א, הגט ניתן על העבד אך העבד שייך לאיש. משום כך האיש

נדרש להקנות את העבד לאישה באמצעות נתינת שטר מתנה לאישה. מכיון שכדי שהגט יחול נדרשת גם הקנאת העבד לאישה, ממילא נוצר מפגש בין האיש והאישה ולכן הגט כשר אף על פי שהעבד ער. במילים אחרות, ביארנו לעיל שהצורך ב'חצר המשתמרת לדעתה' אינו מדיני השימור של החצר, אלא מטרתו היא ליצור מפגש בין האיש והאישה. לכן, במקרה זה, אף על פי שהחצר אינה משתמרת לדעתה, הגט כשר, מכיון שבכל מקרה יוצר מפגש בין האיש והאישה. אמור מעתה, לא ה'שימור לדעת' מכשיר את הגט, אלא תהליך שמחויב בו מפגש עם האישה מכשיר את הגט; אלא שבדרך כלל הוא נוצר על ידי ה'שימור לדעת'.

לפי זה, דברי הרמב"ם מיושבים. בהלכה יז הרמב"ם פוסק את סוגיית עח ע"א, ולכן מצריך שהעבד יהיה ישן וכפות. ואילו בהלכה יח הרמב"ם פוסק את סוגיית כא ע"א, ולכן הוא מסתפק בכפות, מכיון שאין צורך ב'משתמרת לדעתה', כפשוט דברי רבא.⁶

קושי נוסף בדברי הרמב"ם הוא שכאשר העבד ישן אך אינו כפות – הרמב"ם פוסל את הגט מדרבנן, ולכאורה חצר מהלכת צריכה להיפסל מדאורייתא!

נראה שלדעת הרמב"ם, עבד ישן אינו 'חצר מהלכת', ואינו דומה לעבד עומד שחשוב 'חצר מהלכת'. מכל מקום, סובר הרמב"ם שמדרבנן הצריכו שהעבד יהיה כפות. כך מקבל הרמב"ם את פשוט דברי רבא, שאינו מצריך כפות, אך מכל מקום מקבל את תירוץ הגמרא כתנאי מדרבנן.

לפי ביאור זה, מובנים דברי הרמב"ם בהלכה יח: "ואם אינו כפות ונעור קנת העבד ואינה מגורשת עד שיגיע הגט לידה". הרמב"ם מדגיש שהגט אינו חל מדאורייתא, רק כאשר שני התנאים אינם מתמלאים. אמנם כאשר העבד כפות, כבר כתב הרמב"ם שהגט אכן כשר; אך מדוע במקרה שהעבד אינו כפות אך ישן – הגט חל? הרי הוא חצר המהלכת! נראה שלדעת הרמב"ם, כאשר העבד ישן הוא אינו חצר מהלכת, ולכן הגט כשר, אך פסלו אותו מדרבנן. רק כאשר העבד אינו כפות ואינו ישן הגט אינו חל מדאורייתא.

6 פני יהושע מיישב את דברי הרמב"ם כך: בהלכה יח העבד קונה מדין שליחות, ומכיון שקונה את העבד מרצונה, אזי היא מגלה שזכות הוא לה ואין צורך במשתמרת לדעתה. אך אם העבד מועיל מדין שליחות, מה בכך שהחצר מהלכת? והרי חצר מהלכת פסולה, כיון שאינה כיד; אך אם מועילה מדין שליחות אין בכך בעיה.

סיכום

במאמר ביררנו את דין 'חצר המשתמרת לדעתה'. דין זה ייחודי לגיטין והורתנו בדברי רב פפא, שדין חצר בגיטין חמור מדין חצר בקניינים, מכיון שהגט ניתן בעל כורחה של האישה. נימוק זה של רב פפא מורה שגדר זה אינו מדיני הקניינים אלא דין מיוחד בגיטין. המטרה של דין זה היא שהאיש יעמוד מול האישה או מול ייצוג שלה, כדי שישקול בכובד ראש את תהליך הגירושין. תנאי זה נחוץ דווקא בגיטין, שנעשים בעל כורחה ותלויים בהחלטה של אדם אחד. על פי בירור זה ביארנו את הסתירה בדברי רבא בדין נתינת גט על עבד. מכיון שדין חצר המשתמרת לדעתה אינו מדיני חצר, אלא חיוב בתהליך הגירושין, אזי כאשר בכל אופן התהליך ייעשה מול האישה, הגט כשר אף אם החצר אינה משתמרת לדעתה. הבחנה זאת בין דברי רבא מצאנו אצל הרמב"ם, אשר פוסק את פשט דברי רבא בדיני עבד, ואינו משווה בין הסוגיות.